
Ordbok over norsk middelalderlatin

– et forskningsprosjekt¹

ESPEN KARLSEN OG INGRID SPERBER

Initiativet til en ordbok over norsk middelalderlatin ble tatt i 1920 av professor Samson Eitrem (1870–1966), en ledende klassisk filolog i Norge på den tiden. Ansvaret for ordboken ble lagt til Det Norske Videnskaps-Akademi (DNVA) i Oslo. Prosjektet utgjorde en del av et stort europeisk prosjekt under Union Académique Internationale, en sammenslutning av nasjonale og internasjonale akademier med sete i Brussel. En *Comité du dictionnaire du Latin médiéval* ble oppnevnt alt i 1919.

Det overordnede siktemålet for prosjektet var å produsere nasjonale eller regionale ordbøker som kunne danne grunnlaget for en stor ordbok for middelalderlatin. Denne store ordboken har fått tittelen *Novum glossarium mediae Latinitatis* (1959–)² og skulle erstatte *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, først utgitt i 1687 av den franske historikeren Charles du Fresne, sieur Du Cange (1610–1688), og sist revidert i en tibindsutgave (Niort 1883–1887). Du Cange var en jurist med bakgrunn fra jesuittskole som arbeidet mye med fransk middelalderhistorie, og hans omfattende ord-

boksvirksomhet springer ut av arbeidet med kildekrifter og dokumenter. Du Canges «ordbok» har en del til felles med et konversasjonsleksikon med realiaopplysninger.³ Han opplyser lite om for eksempel preposisjonsbruk og konjunksjoner, som ofte får grundig behandling i større latinordbøker i våre dager. Dette referanseverket med ordforklaringer på humanistlatin var etter hvert blitt omfattende og uhandterlig, med henvisninger til gamle utgaver som ikke lenger var lett tilgjengelige. Nye, kritiske utgaver av gamle tekster bidro også til å foredle Du Cange.

-
- 1) Utvidet versjon av artikkel av Espen Karlsen, publisert i Astrid M. H. Nilsson, Aske Damtoft Poulsen & Johanna Svensson (red.), *Humanitas. Festskrift till Arne Jönsson* (2017) s. 291–295.
  - 2) Utgivelsen ble satt i gang av dansken Franz Blatt (1903–1979), professor i Aarhus.
  - 3) Han publiserte en tilsvarende ordbok over bysantinsk gresk i to bind (*Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Lyon 1688).

Forberedelsene til en dansk ordbok under Union Académique Internationale begynte tidlig på 1930-tallet, og et svensk ordboksprosjekt ble påbegynt i 1933. I Norge gikk flere filologer på 1920-tallet, blant andre Samson Eitrem, Henning Mørland (1903–1989) og svensken Gunnar Rudberg (1880–1954), i gang med å ekserpere for den norske ordboken på sedler. I 1932 sluttet Eirik Vandvik (1904–1953) seg til prosjektet, og da han ble professor i europeisk middelalderlitteratur i 1949, tok han hovedansvaret sammen med sin assistent Vegard Skånland (1923–1998). Vandvik rakk å ferdigstille flere tekstutgaver av viktige dokumenter, som ble gitt ut posthumt av Skånland.⁴ Han publiserte også om latinske innslag i gammelnorsk og *vice versa*.⁵ Etter Vandviks tidlige bortgang arbeidet Skånland som ordboksredaktør i årene 1957–1962 ifølge den biografiske informasjonen han oppgav til årboken *Hvem er hvem?*. I denne tiden fikk prosjektet støtte fra forskningsrådet.⁶ Arbeidet ser ut til å ha stoppet opp i 1970-årene, men i 1998 tok Lars Boje Mortensen, Skånlands etterfølger som professor i middelalderlatin i Bergen, opp stafett-pinnen.

Skånland etterlot seg et utkast til hele ordboken, til dels maskinskrevet (A–P), til dels håndskrevet (R–Z). En dataversjon av dette manuset ble til

i Bergen i 1998. En konkordans av viktige tekster ble laget, særlig av de historiske og hagiografiske verkene fra 1100-tallet.⁷ Det ble også satt i gang et stort prosjekt med utgivelse av sentrale norske latintekster fra 1100-tallet, som den anonyme *Historia Norwegie* (utgitt av Ekrem og Mortensen 2003) og *Passio Olavi* (Jiroušková 2014). Theodoricus Monachus' *Historia de antiquitate regum Norvagiensium* er under forberedelse ved Egil Kraggerud (Oslo) og *Profectio Danorum in Hierosolymam* ved Karen Skovgaard-Petersen (tidligere i Bergen, nå i København). De nye utgavene gir et bedre tekstlig grunnlag for ordboken.⁸

I 2002 gikk Mortensen inn i det daværende senteret for middelalderstudier (Centre for Medieval Studies) ved Universitetet i Bergen, men ordboken ble ikke noe prosjekt for senteret. I 2007 forlot Mortensen Bergen. Han ble etterfulgt av Aidan Conti som etter hvert tok over ledelsen av prosjektet. Conti fortsatte kontrollen av ordboksmanuskriptet med støtte av en assistent. Våren 2014 ble DNVA enig med Conti og instituttleder Johan Myking (Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier i Bergen) om at det ville være mest hensiktsmessig om prosjektet ble tilbakeført til Oslo. En gjensidig erklæring ble undertegnet og alt materialet, på papir og i elektronisk form, ble overført. Conti har ledsaget

4) Særlig kan nevnes hans *Latinske dokument til norsk historie* som gir en forbedret tekst i forhold til den i *Diplomatarium Norvegicum* (1849–; i det følgende DN) av vesentlige dokumenter frem til 1204.

5) Vandvik (1944) springer åpenbart ut av ordboksarbeidet

6) DNVA har ikke hatt mulighet til å støtte prosjektet med lønnsmidler.

7) For en mer utførlig rapport om arbeidet etter 1998, se Mortensen (2000).

8) Conti (2015) og Karlsen (under utg. 2018) gir oversikter over det norske latinkorpuset.

---

forsendelsen med en orientering og vil fortsatt være tilgjengelig i det videre arbeidet som medlem av en referansegruppe.

I januar 2014 ble det oppnevnt en ny Du Cange-komité av DNVA som består av Øystein Eek (Kunnskapsforlaget), Dag Haug (Universitetet i Oslo) og med Espen Karlsen som komitéleder. Heldigvis viste det seg snart å være mulig å søke Norges forskningsråd om støtte til en digital ordbok og en digital tekstbank innenfor infrastrukturprogrammet.⁹ En ny digital satsning gjorde dette mulig. 25. juni 2015 ble prosjektet invitert til kontraktsforhandlinger. Disse ble slutført i desember 2015. Prosjektet, som forkortes MIDLAT, har som formål å utvikle en infrastruktur for studiet av latin slik språket ble brukt i Norge i middelalderen.

Første fase i prosjektet er å digitalisere alle norske middelaldertekster som inneholder latin. Dette utføres av Nasjonalbiblioteket, som ledd i digitaliseringen av den norske kulturarven. Mye av dette arbeidet er alt gjort. I neste omgang vil vi benytte automatiserte metoder for å skille de latinske tekstdelene fra de gammelnorske. Det latinske materialet blir lemmatisert og organisert i en konkordans. Korpuset, det lemmatiserte materialet og konkordansen vil i seg selv være viktige ressurser for studiet av norsk middelalderlatin, men danner også grunnlaget for sluttproduktet, *Ordbok over norsk middelalderlatin (Dictionary of Norwegian Medieval Latin)*, som vil

bli utgitt i digital form og også som trykt bok. Den digitale ordboksutgaven vil inneholde lenker til kildematerialet. Parter i prosjektet ved siden av DNVA er Nasjonalbiblioteket og Kunnskapsforlaget. Prosjektleder er Espen Karlsen. Ingrid Sperber (doktorgrad i latin fra Uppsala 2004) er ansatt som leksikograf for tre år fra januar 2017. Hun samarbeider nært med prosjektlederen og har Nasjonalbiblioteket som arbeidsplass.

Ordboksarbeidet er gått jevnt og trutt fremover. Nye tekniske løsninger for det leksikografiske arbeidet er blitt utprøvd med hell, selv om de fortsatt finslipes. Arbeidet med å forberede tekster for innlegging i det digitale tekstkorpuset pågår fortløpende.

I februar 2017 ble seddelarkivet overført fra Bergen til Oslo, hvor det nå befinner seg i Nasjonalbiblioteket. Det består av et omfattende kartotek, dels med utdrag av tekster fra først og fremst norsk 1100-tallslatin, dels med oversikter over *errata* og et navnerogister over først og fremst DN, den mest omfattende kildesamlingen. Også andre sentrale tekster er inkludert, som *Passio Olavi* og fra *Norges gamle Love, anden R kke*, men i mindre grad. Etter hva vi kan se, er det meste blitt til i den mest arbeidsintense perioden fra 1957 til 1962. Tekstutdragene er for en stor del trykte på kartotekkort med annotasjoner av to personer.¹⁰ Den ene av dem tilhører Vegard Skånland etter håndskriften   dømme, mens den andre er ukjent for oss, og tilhører

---

9) Søknadsfristen var 25. oktober 2014.

10) De må være blitt til i forbindelse med trykkingen av Vandvik (1959) og (1962). Teksten er identisk med disse bøkene, men det er ikke tekst på baksiden, noe som viser at de er fremstilt separat under trykkingen.

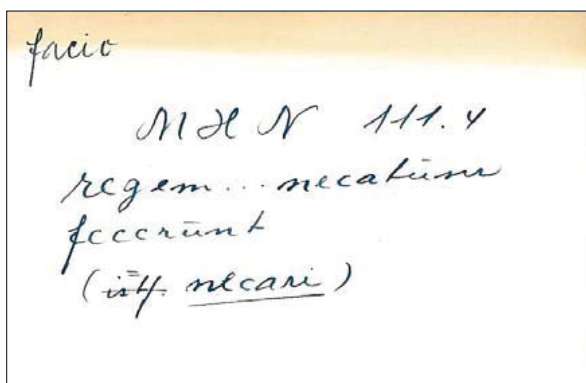

Fig. 1. Seddel med Samson Eitrems håndskrift. Forkortelsen MHN viser til Gustav Storms utgave av latinske kildekrifter til norsk historie, Monumenta historica Norvegiæ (1880, opptrykk 1973), hvor Historia Norvegiæ inngår. I ordboken vil vi her vise til den siste tekstutgaven av Historia Norvegiæ ved Ekrem og Mortensen (2003).

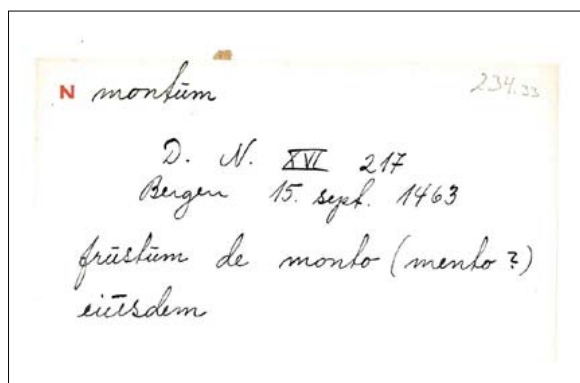

Fig. 2. Seddel med uidentifisert håndskrift, muligens av en av Skånlands assistenter. D.N. = Diplomatarium Norvegicum (1847–). Henvisningen gjelder bind VII, dokument nr. 217, hvor biskop Finnboge av Bergen imøtekommer en anmodning fra prioren i cistercienserklosteret i Säby, Södermanland.

sannsynligvis en assistent. Enkelte kort har Eitrems håndskrift (Fig. 1). Erratalisten er skrevet av Skånland (Fig. 3).¹¹

I vårt eget arbeid med ordboken er vi begynt med tekstene i *Diplomatarium Norvegicum*. Utgangspunktet er en alfabetisk oversikt over samtlige ord og ordformer, generert fra tekstbanken. Arbeidet går i korthet ut på å samle samtlige eksempler av et ord og grup-

pere dem etter betydning for så å velge passende eksempler for ordboken. Videre sorteres ordenes betydninger etter perioder i latiniteten. Klassisk latin dekker latin inntil 200 e.Kr., senlatin 200–600. Deretter velger man rundt tre eksempler for bruk i ordboken.

Å skille ut norsk latin lar seg ikke lett gjøre. De nordiske landene var nært forbundet i middelalderen, og de geist-

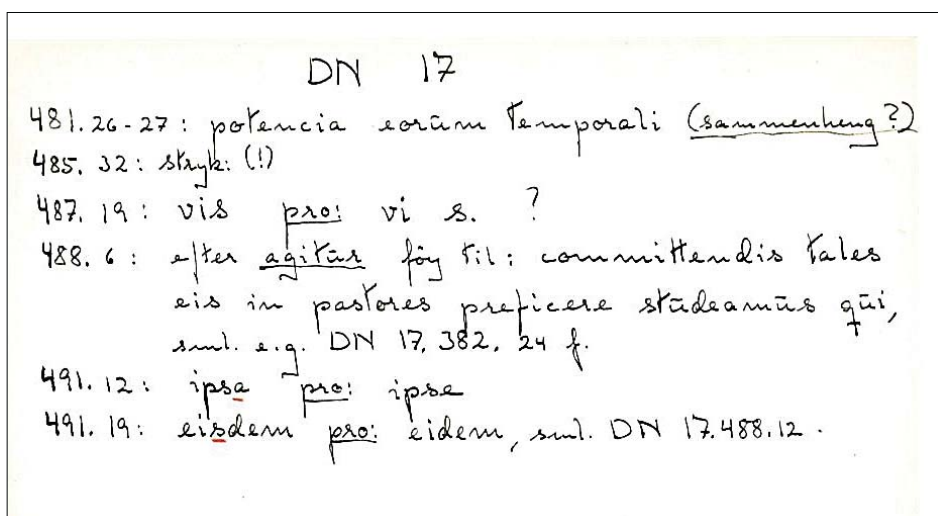

Fig. 3. Håndskrevne errata ved Vegard Skånland til Diplomatarium Norvegicum, bind XVII, med undertittelen Romerske Oldbreve.

11) Vi vil takke prof. em. Egil Kraggerud for hjelpen med å identifisere de forskjellige skriverhendene.

lige forflyttet seg mye over landegrensene både innen Norden og innen Europa som helhet. Derimot finner vi det hensiktsmessig å skille mellom tekster av nordisk og ikke-nordisk opprinnelse. I utvelgelsen av sitater for ordboken velges første belegg som med rimelig grad av sikkerhet har vært i Norden. Øvrige belegg er valgt for å gi en så fyldig oversikt som mulig over bruken av ordet bruk innen tekstkorpuset.

Materialet fra det gamle prosjektet blir også brukt også i det nye.¹² Mye er skjedd i middelalderlatinsk leksikografi siden Vandviks og Skånlands tid. Både den danske og den svenske ordboken er fullført, og dekker noen av de samme dokumentene. Mange dokumenter i DN gjelder forbindelsen med de britiske øyer (se særlig DN 19–20), og *Dictionary of Medieval Latin from British Sources* kaster nytt lys over dette materialet.

Materialet som danner grunnlaget for ordboken, er lite i forhold til andre land.¹³ Det skyldes at Norge har lidd av et massivt tap av håndskrifter og dokumenter fra middelalderen. Antallet bevarte dokumenter fra enkelte klostre er så lav som én prosent, som vist av Gunnar I. Pettersen (2013, xix).

Arbeidet med den norske ordboken har tatt lang tid, men det er sjelden foregått på fulltid. De mest arbeidsintense periodene har vært i årene 1949–1953 og 1957–1962. Vandvik hadde mye å gjøre med andre publikasjoner i den

første perioden, mens Skånland må ha brukt adskillig tid på å befordre Vandviks etterlatte arbeider i trykken,¹⁴ ved siden av undervisning og egne publikasjoner i den andre perioden.¹⁵ Til sammenligning fikk den svenske ordboken ansatt en fulltids redaktør i 1964, Ulla Westerbergh (1924–1972), som etter sin tidlige bortgang ble etterfulgt av Eva Odelman i 1974. Odelman fikk prosjektet i havn i 2002 og gav ut et supplement i 2009. Flere ordboksprosjekter, som *Mittellateinisches Wörterbuch* og den polske *Lexicon Mediae et Infimae Latinitatis Polonorum* har i lengre perioder hatt en stabil stab, den siste med for tiden seks faste personer. Én vesentlig årsak til at *Dictionary of Norwegian Medieval Latin* er forblitt ufullført så lenge, skyldes manglende vilje til å bevilge støtte. Med en prosjektbevilgning fra Norges forskningsråd, har vi endelig en gylden mulighet til å komme videre.

espen.karlsen@nb.no
ingrid.sperber@nb.no

Referanser

- Conti, Aidan. 2015. «Latin Composition in Medieval Norway» i *Writing Europe, 500–1450. Texts and contexts*, eds. A. Conti, O. Da Rold & P. Shaw. Cambridge: D.S. Brewer.
- Dictionary of Medieval Latin from British Sources*. Vols. 1–2. 1975–2013. Oxford: Oxford University Press.

12) Vi vil rette en hjertelig takk til Conti for formidlingen av arkivet.

13) Mortensen gjør det samme poenget i sin rapport (Mortensen 2000).

14) Herunder en tidkrevende innsats i utgivelsen av en latinsk-norsk ordbok (Steinnes & Vandvik 1958, vii–viii).

15) Slik seddelarkivet fremstår i dag, bærer det mest preg av Vegard Skånlands og hans assistent(er)s bidrag.

- Du Cange, Charles du Fresne. 1883–1897. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. 1–10. Niort: L. Favre.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum* 1847–1–. Christiania/Oslo.
- Ekrem, Inger & Lars Boje Mortensen (eds.). 2003. *Historia Norwegie*, with a translation by P. Fisher. København: Museum Tusulanum.
- Hvem er hvem?* Fjortende utgave 1994. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Jiroušková, Lenka. 2014. *Der heilige Wikingerkönig Olav Haraldsson und sein hagiographisches Dossier. Text und Kontext der Passio Olavi (mit kritischer Edition)*. 1–2. Leiden: E.J. Brill.
- Johansen, Bente Friis, Holger Friis Johansen & Peter Terkelsen (red.). 1987–2015. *Lexicon Mediae Latinitatis Danicae*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Karlsen, Espen. Under utgivelse 2018. «Andre språk i Norge: Latin og gresk». *Norsk språkhistorie*, bind 2. Oslo: Novus.
- Mortensen, Lars Boje. 2000. «Compte rendu de la session ‘Dictionnaires du latin médiéval’. Réunion à Bruxelles: Norvège», *Archivum Latinitatis medii aevi* 58, 312–314.
- Novum glossarium mediae Latinitatis ab anno DCCC usque ad annum MCC*. Edendum curavit consilium academiatarum consociatarum. M–nysus; O; P–pazu; pea–pezzola; phacoides–pingo; pingualis–plaka; pleguina–polutus; supplementa. København/Genève: Munksgaard/Droz.
- Pettersen, Gunnar I. 2013. *Priser og verdiforhold i Norge ca. 1280–1500*. Oslo: Riksarkivaren.
- Steinnes, Asgaut & Eirik Vandvik. 1958. *Latinsk ordbok*. Oslo: Det norske samlaget.
- Vandvik, Eirik. 1944. «National Admixture in Medieval Latin», *Symbolae Osloenses* 33, 81–101.
- . 1959. *Latinske dokument til norsk historie fram til 1204*, utgjeven av Vegard Skånland. Oslo: Det norske samlaget.
- . *Magnus Erlingssons privilegiebrev og kongevigle*, utgjeven av Vegard Skånland. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II, Hist.-filos. klasse; ny serie, no. 1.1, 1962. Oslo: Universitetsforlaget.
- Westerbergh, Ulla & Eva Odelman. 1968–2002, 2004. *Glossarium till medeltidslatinet i Sverige*, 1–2 & supplement. Uppsala & Stockholm: Almqvist & Wiksell/Riksarkivet).